

Заньковська Г. Д.,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ

Анотація. У статті розглядається методика комплексного аналізу концептів та інтегрованого підходу до їх дослідження, що дає можливість одночасно застосувати методи лінгвосемантики, когнітивної лінгвістики, концептології, лінгвокультурології та дискурсного аналізу для встановлення понятійно-ціннісного і образно-ціннісного змісту концепту. Вказана методика дозволяє виявити особливості структури концепту та його вербального вираження. У статті детально аналізується використання низки методик і методів дослідження концептів, що сформувалися в сучасній когнітивній лінгвістиці та в науково-дослідницькому просторі загалом.

Ключові слова: концепт, концептуальний аналіз, структура концепту, дефініційно-компонентний аналіз, етимологічний аналіз, концептуальна ознака, фреймове моделювання, інструментарій теорії когнітивної метафори.

Постановка проблеми. Методика комплексного дослідження концептів передбачає інтегрований підхід, який полягає у застосуванні методів аналізу концептів (як кількісних, так і якісних), у використанні методів лінгвосемантики, когнітивної лінгвістики, концептології, лінгвокультурології та дискурсного аналізу.

Об'єктом нашого дослідження є концепти, а, відповідно, предметом – методи дослідження концептів.

Мета статті полягає в аналізі низки методик дослідження й описі концептів у сучасному науково-дослідницькому просторі. Завданням статті є визначення методів концептуального аналізу і встановлення ролі кожного з цих методів для найповнішого розкриття змісту і структури будь-якого концепту.

Існує низка підходів щодо опису концептів, які використовують у своїх дослідженнях науковці. Як зазначає А.П. Мартинюк, «у когнітивній лінгвістиці сформувалося щонайменше сім напрямів аналізу концептів: онтологічний, логічний, лінгвокультурологічний, поетологічний, психолінгвістичний, семантико-психологічний та дискурсивний» [1, с. 14–18].

Дослідження концепту включає встановлення мовних засобів вираження концепту; аналіз методів дослідження концептів, серед яких: концептуальний аналіз, дефініційний аналіз як шлях виявлення понятійного субстрату концепту, компонентний аналіз як опис структурної організації значення номінативної лексики концепту, етимологічний аналіз як відображення внутрішньої форми лексики – імені концепту, побудова синонімічного ряду, методика фреймового моделювання, застосування інструментарію теорії когнітивної метафори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу нашого дослідження склали роботи А.П. Бабушкіна, М.М. Болдирева, В.З. Дем'янова, В.І. Карасика, О.С. Кубрякової, В.М. Маслової, М.В. Нікітіна, З.Д. Попової, Г.Г. Слишкіна, Ю.С. Степанова, І.А. Стерніна, Д.С. Ліхачова, В.Н. Телія, С.Г. Воркачова, С.Х. Ляпіна, В.В. Красних, А.П. Чудінова, Дж. Лакоффа, Р. Лангакера, М. Мінського, Ч. Філмора та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальний аналіз – головний метод логічного аналізу мови й когнітивної лінгвістики, що передбачає *моделювання* (із застосуванням різних метамов або природної мови) й *опис концептів* – інформаційних структур свідомості, що є структурованою сукупністю знань про об'єкт концептуалізації, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії різних пізнавальних механізмів [2, с. 261–262].

Концептуальний аналіз спрямований на виявлення змісту концептів, формалізацію того, що притаманне інтуїції та наявне в колективному несвідомому й виражається мовленням. У практиці проведення концептуального аналізу найчастіше використовується поєднання аналізу на основі словникових дефініцій і аналізу контекстів [3, с. 85–86].

Беремо за основу методику, запропоновану В.І. Карасиком, який вважає, що концептуалізація дійсності здійснюється як *позначення, вираження і опис* [4, с. 109]. *Позначення* є виділенням того, що актуально для цієї лінгвокультури, і привласненням цьому фрагменту осмисленої дійсності спеціального знаку [4, с. 109]. *Вираження* концепту – це уся сукупність мовних і немовних засобів, що прямо або непрямо ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст. *Опис* концепту – це спеціальні дослідницькі процедури тлумачення значення його імені і найближчих позначень [4, с. 110–111], серед процедур назвемо саме ті, що використані у нашому дослідженні: 1) дефінування, 2) контекстуальний аналіз, 3) етимологічний аналіз.

Також в роботі використовується методика концептуального аналізу, розроблена М.В. Піменовою, за якою виявляються етимологія слова-імені концепту і, відповідно, мотивуючі ознаки концепту; аналізуються словникові дефініції імені концепту, а також досліджуються синонімічні ряди імені концепту, як результат виявляються понятійні ознаки; розглядаються концептуальні метафори і як наслідок – виокремлюються образні ознаки, які слугують для створення цих метафор.

При цьому М.В. Піменова зазначає, що концепт має певний зміст і структуру, представлену сукупністю концептуальних ознак: «*Концепт* – це деяке уявлення про фрагмент світу або частини такого фрагмента, що має складну структуру, виражену різними групами ознак, що реалізуються різноманітними мовними способами і засобами» [5, с. 113–114], «концептуальна ознака об'єктивується у закріпленій і у вільній формі сполучень відповідних мовних одиниць – репрезентантів концепту» [6, с. 8].

Наша методика дослідження кожної складової концепту спирається на низку апробованих дослідницьких процедур. Щодо змісту концепту ми також підтримуємо позицію лінгвокультурологічного підходу В.І. Карасика, Г.Г. Слишкіна, С.Г. Воркачова та А.М. Приходька про те, що структура лінгвокультурного концепту трьохкомпонентна. В.І. Карасик, Г.Г. Слишкін, вчені Волгоградської школи, виділяють у вмісті концепту *фактуальний (понятійний), образний та ціннісний*

елементи. Згідно з тлумаченням В.І. Карасика культурний концепт – багатовимірне смислове (ментальне) утворення, в якому виділяється ціннісна, образна і понятійна сторони [4, с. 109]. А.М. Приходько структуру концепту зображає як субстрат, адстрат і епістрат, а точніше *понятійний субстрат, перцептивно-образний адстрат та ціннісний / валоративний епістрат* [7, с. 21].

Беремо за основу твердження про те, що концепт містить понятійний, образний та ціннісний структурні складники. Понятійний складник вербалізується через пряму номінацію та понятійні ознаки. Образний складник актуалізується у мові за допомогою концептуальних метафор, тобто метафоричної номінації. Ціннісний складник нерозривно поєднаний із понятійним та образним компонентами.

На різних етапах дослідження концептів використовуються такі традиційні методи: *метод суцільної вибірки* – відбір досліджуваних номінацій (під «вибіркою» В.В. Левицький розуміє «сукупність елементів, отриманих унаслідок добору» [8, с. 45]), *дефініційний та компонентний аналіз* залучаються для встановлення базових значень імені концепту, щоб виокремити семи зі значень цієї лексеми; *етимологічний аналіз* – для встановлення внутрішньої форми імені концепту; *контекстуальний аналіз* був використаний для виявлення мовних засобів репрезентації концепту; *структурно-семантичний аналіз* застосований для структурно-семантичної класифікації мовних засобів вираження концепту; *кількісний аналіз та компаративний аналіз* застосовуються для порівняння кількісних співвідношень.

Когнітивно-дискурсні методи включають: *концептуальний аналіз* – для моделювання й опису концептів; *інтерпретаційно-текстовий аналіз* – для виокремлення дискурсних фрагментів реалізації досліджуваного поняття. *Методика когнітивно-дискурсної інтерпретації* уможливила встановлення концептуальних ознак концепту та виявлення метафоричних образів. *Методику фреймового моделювання* було застосовано для побудови фреймової моделі концепту, тобто для його структурування; *інструментарій теорії когнітивної метафори* дозволив встановити кореляції концептуальних метафор, що формують образно-ціннісний складник будь-якого концепту.

Аналіз словникових дефініцій є важливим і необхідним етапом вивчення понятійного компоненту структури концепту.

А.М. Приходько зазначає: «Понятійний субстрат концепту – це той мінімум його смислового об'єму, який зазвичай фіксується лексикографічними джерелами» [7, с. 22]. Понятійний субстрат концепту є фактуальною інформацією – пропозиційним знанням, що спирається на мовну фіксацію (опис, визначення, дефініція). Він може бути описаний за допомогою *дефініційно-компонентного аналізу* номінантів концепту [7, с. 22–23].

Компонентний аналіз – методика опису структурної організації значення як набору мінімальних семантичних компонентів, кожний з яких виконує свою функцію і пов'язаний з іншими певними ієрархічними відношеннями [2, с. 230]. За визначенням В.В. Левицького, «це розкладення лексичного значення (сигніфікату) на елементарні смислові одиниці» [9, с. 85]. Дослідження концептів спрямоване на встановлення понятійної складової концепту. Це завдання можна вирішити, використовуючи дефініційний та компонентний аналіз, адже понятійну складову досліджують шляхом вичленювання й опису сем.

Етимологічний аналіз використовується для відображення внутрішньої форми імені концепту – слова, що репрезентує концепт. «Внутрішня форма – першооснова концепту» [10, с. 141].

Мовна актуалізація концепту здійснюється за допомогою встановлення сукупності мовних засобів репрезентації конкретного концепту. Серед засобів, що номінують концепт, окрім прямих номінацій, її похідних, словосполучень та ідіом, також виявляються синоніми.

Пріоритетними серед методик дослідження концептів у сучасній науковій літературі також вважаємо *методику фреймового моделювання* (М. Мінський, Ч. Філлмор, С.А. Жаботинська) та *теорію концептуальної метафори* (Дж. Лакофф, М. Джонсон).

Для розгляду структури концепту найбільш релевантним вважаємо метод фреймового аналізу, суть якого полягає в тому, що будь-яка ситуація може бути представлена у вигляді моделі.

Фрейм зображають у вигляді структури вузлів та відношень. Ті рівні фрейму, що розташовуються на вершині, фіксовані і відповідають речам, які завжди істинні у відношенні до відповідної ситуації. Вершинні вузли є постійними компонентами ситуації і «містять завжди актуальну для наведеної ситуації інформацію» [11, с. 289–290]. Нижче цих вузлів розміщуються слоти (порожні вузли), які заповнюються при актуалізації ситуації в дискурсі, «які заповнюються інформацією з конкретної ситуації» [11, с. 289–290]. Згідно з М.М. Болдиревим фрейм структурно представляють як дворівневу модель з вершиною і слотами, що заповнюються пропозиціями [12, с. 37].

За С.А. Жаботинською фреймова структура експлікується в 5-ти слотах предметного фрейму, 3-х слотах акціонального, 3-х слотах посесивного, 3-х слотах ідентифікаційного та 3-х слотах компаративного фреймів [13, с. 12–13].

Побудова фреймової структури дозволяє компактно відобразити інформацію, знання та досвід, асоційовані з аналізованим концептом.

Американські вчені Дж. Лакофф і М. Джонсон припустили, що метафора від природи властива людському мисленню і пізнанню, і саме людське мислення вже своєю є за суттю метафоричним [14, с. 6].

Інструментарій теорії когнітивної метафори допомагає встановити кореляції когнітивних метафор, виявити та описати дані метафори, оскільки вони репрезентують образно-ціннісний зміст концепту. Концепт, що репрезентується за допомогою метафор, визначається як *концептуальний референт*, або *область цілі* (target domain), а концепт, що застосовується для порівняння, є *концептуальним корелятом*, або *областю-джерелом* (source domain) (за Дж. Лакоффом).

Процес взаємодії між структурами знання двох концептуальних царин – царини-джерела і царини-цілі – покладено в основу метафоризації. В результаті односпрямованої метафоричної проекції із царини-джерела в царину-цілі, які сформувалися в результаті досвіду взаємодії людини з навколишнім світом, елементи царини-джерела структурують менш освоєну концептуальну царину-цілі, що й відбиває сутність когнітивного потенціалу метафори.

Таким чином, концептуальні метафори розкривають образний складник концепту.

Висновки. Отже, застосування названих методів і методик аналізу дозволяє здійснити комплексне дослідження концепту у дискурсі. В сучасних наукових дослідженнях концептів використання певних дослідницьких процедур та низки методів залежить від мети дослідження.

Методика комплексного аналізу концептів та інтегрованого підходу до їх дослідження дає можливість виявити різноманітні мовні засоби репрезентації концепту, простежити частотність його реалізацій у дискурсі і, як результат, висвітлити особливості змісту і структури концепту.

Перспективою подальшого дослідження є застосування методики комплексного дослідження концептів на прикладі низки концептів.

Література:

1. Мартинюк А.П. Перспективи дискурсивного напряму дослідження концептів / А.П. Мартинюк // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2009 (6). – № 837. – С. 14–18.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
3. Полужин М.М. Типологія й аналіз концептів / М.М. Полужин // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – С. 80–89.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Пименова М.В. Концептуальные исследования. Введение : [учеб. пособие] / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
6. Пименова М.В. Введение в когнитивную лингвистику : [учебное пособие] / М.В. Пименова. – Кемерово : ИПК Графика, 2004. – 210 с.
7. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / А.Н. Приходько. – Днепропетровск : Белая Е.А., 2013. – 307 с.
8. Левицький В.В. Типи вибірок і типи шкал у лінгвістичних дослідженнях / В.В. Левицький // Науковий вісник Чернів. ун-ту. – Чернівці, 2004. – Вип. 206–207 : Германська філологія. – С. 43–54.
9. Левицький В.В. Семасіологія / В.В. Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
10. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : [учеб. пособие] / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 288 с.
11. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк ; пер. с англ., сост. В.В. Петров ; под ред. В.И. Герасимова ; вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
12. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. – 2-е изд., стереотип. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2001. – 123 с.
13. Жаботинская С.А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов / С.А. Жаботинская // Вісник ХНУ. – 2010. – № 928. – С. 6–20.
14. Lakoff G. Metaphors : We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University Chicago Press, 1980 – 242 p.

Заньковская А. Д. Методы исследования концептов

Аннотация. В статье рассматривается методика комплексного анализа концептов и интегрированного подхода к их исследованию, которые дают возможность одновременно применить методы лингвосемантики, когнитивной лингвистики, концептологии, лингвокультурологии и дискурсного анализа для установления понятийно-ценностного и образно-ценностного содержания концепта. Указанная методика позволяет выявить особенности структуры концепта и его вербального выражения. В статье детально анализируется использование ряда методик и методов исследования концептов, которые сформировались в современной когнитивной лингвистике и в научно-исследовательском пространстве в целом.

Ключевые слова: концепт, концептуальный анализ, структура концепта, дефиниционно-компонентный анализ, этимологический анализ, концептуальный признак, фреймное моделирование, инструментарий теории когнитивной метафоры.

Zankovska H. Methods of the concept research

Summary. In the article the methodology of complex analysis of the concepts and the integrated approach to their research is examined. That gives an opportunity to apply simultaneously the methods of lingvosemantics, cognitive linguistics, conceptology, lingvoculturology and discourse analysis for distinguishing the notional, vivid, value constituents of the concept. The suggested methodology allows revealing the peculiarities of concept structure and its verbal representation. The number of methods used for the concept research that were formed in modern cognitive linguistics and in scientifically-research field on the whole is analyzed.

Key words: concept, conceptual analysis, structure of the concept, definition and component analysis, etymologic analysis, conceptual sign, frame modeling, theory of the cognitive metaphor.